

Oriško, Štefan

Výsledky výskumu kostola v Rakovníci (Poznámky k středověkým dědinským kostolom s kvadratickým chórom v Gemeri)

Archaeologia historica. 1999, vol. 24, iss. [1], pp. 333-[344]

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140342>

Access Date: 19. 02. 2025

Version: 20250219

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Výsledky výskumu kostola v Rakovnici

(Poznámky k stredovekým dedinským kostolom s kvadratickým chórom v Gemeri)

ŠTEFAN ORIŠKO

Kostol sv. Márie Magdalény v gemerskej obci Rakovnica bol donedávna v podstate neznámy medzi pamiatkami románskej architektúry Slovenska: nepoznáme ho ani z rozsiahlych syntetických štúdií V. Mencla (Mencl 1937; Mencl 1956), či prác B. Kovačevičovej-Puškárovej (Puškárová 1967), ktorých poslaním nebola súpisová práca (i keď obaja autori zostavili určitý predbežný katalóg zachovaných pamiatok). Neuvádza ho ani Súpis pamiatok na Slovensku.

„Objavili“ ho pracovníci vtedajšej Okresnej pamiatkovej správy v Rožňave niekedy v polovici 1970 rokov, ktorí sa zaslúžili o jeho zapísanie do zoznamu kultúrnych pamiatok a iniciovali jeho zameranie i jeho neskorší pamiatkový výskum (Oriško, 1979). Odvtedy sa kostol sporadicky a okrajovo objavuje aj v literatúre (Togner 1981; Togner 1989), zistenia výskumu ale zostali nepublikované (predpokladal sa tu archeologický výskum, uvažovalo sa i o obnove...).

Výskumom sa zistilo, že kostol je v zásade jednotnou stavbou, zachovanou v hmote, pôdoryse i detailoch z doby svojho vzniku, i keď s niektorými nevýraznými úpravami a doplnkami. I preto sa úlohou výskumu stalo získanie čo najväčšieho počtu pozitívnych skutočností, spojených s počiatočnou stavebnou vrstvou kostola.

*

Kostol sv. Márie Magdalény v Rakovnici predstavuje v počiatočnej fáze vývinu orientovaného jednodolie so štvorcovým rovno zakončeným presbytériom. Štvorcový chór malých rozmerov (vnútorné rozmery 280×310 cm) je zaklenutý primárne osadenou valenou klebou, vymurovanou z lomového kameňa s mierne stlačeným čelným oblúkom. K chóru sa aditívne priraduje takmer nečlenená hmota obdĺžnikovej lode. Spojenie medzi oboma kubusmi základných priestorových útvarov – triumfálny oblúk – nie je vyjadrený.

Priestor lode (vnútorné rozmery 655×510 cm) presvetľuje trojica vysoko posadených jednoduchých okien s polkruhovým tvarom záklenku v južnom múre. Štíhle okná so šikmým obojstranne roztvoreným ostiením a klesajúcim prahom majú úzke štrbinové výrezy. V zachovanom stave a výraze sú okná nejednotné: sú rozlične spádované, ich rozmery sa rôznia, v podstate si však uchovávajú príbuzný rozmer štrbinového výrezu. Celé okná – ostenia i výrezy sú vymurované z lomového kamenného muriva, bez možnosti vymedzenia presnejšieho pevného tvaru, preto tiež ich dnešná rozličná podoba. V zásade všetky boli neskoršie upravované, najmä formy ich záklenku. Negatívnu úlohu tu zrejme mala postupná deštrukcia stavby počas jej „neužívania“, pri ktorej svojim situovaním (pod korunou muriva) trpeli okenné záklenky. I napriek neskorším úpravám dodnes je čiastočne evidentná technika vymurovania záklenkov z úzkych lomových kameňov, ktoré sú použité vo funkcii klenáčikov.

Relatívne menej sú narušené tvary okenných záklenkov presbytéria (po jednom v strede východného a južného múru). Chórové okná, ako aj všetky okenné otvory prvotnej stavby v lodi, podnes plnia svoju funkciu. Počas sondážnych prác nedošlo k odkryvu ďalších pôvodných okenných otvorov: kostol pri založení a ani neskôr zaiste nemal viac okenných osí. Aj táto skutočnosť iba podporuje viazanosť štruktúry tohto stavebného ty-

Obr. 1. Rakovnica, dedinský kostol, pohľad z juhozápadu.

Obr. 2. Pohľad zo severozápadu.

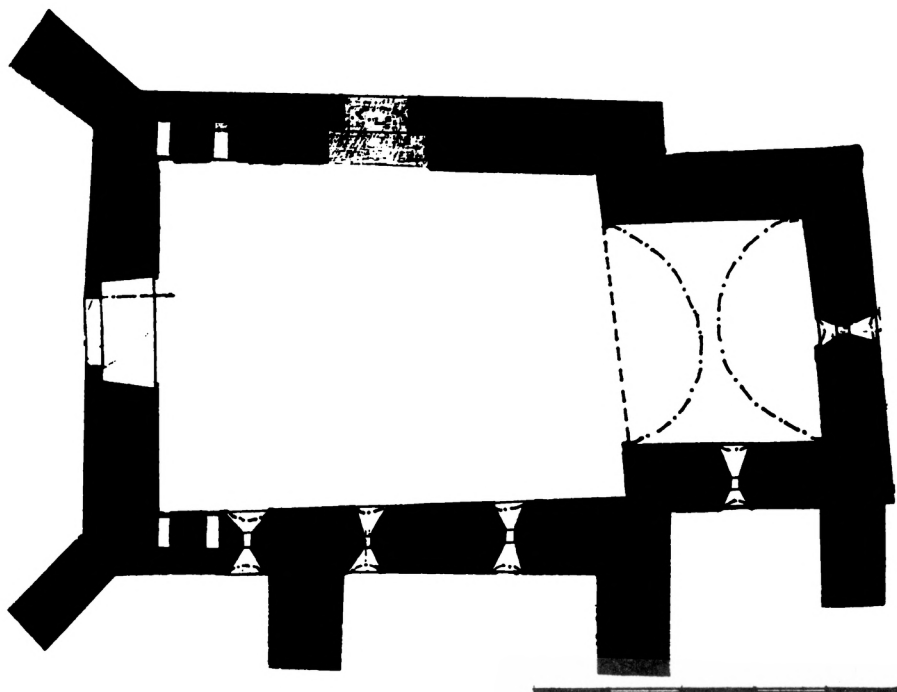
Obr. 3. Pôvodný severný portál.

pu. Odkryté západné štítové okno súvisí už viac-menej s inými časťami architektúry, najmä s krovom a západným exteriérom.

Tak, ako zo súčasného stavu kostola bola zrejماً otázka okenných otvorov, nejasnejšou sa zdala problematika hlavného vstupu do objektu. Dnešný západný vstup s jednoduchou drevenou bránou v pravouhlom výreze je upravovaný, domurovaný odlišným murivom, aké tvorí obvodové múry. Tento vstup je mladší, vznikol asi v súvisi s pozmenenou funkciou kostola, keď sa kostol začal užívať ako pútnický (púť k zázračnému prameňu). Počas púti nastal zaiste väčší prílev veriacich, preto sa kostol „predĺžil“ vysunutím strechy západným smerom (až o 5 m) s vytvorením akejsi otvorenej predsiene, do ktorej sa otvára aj nový západný vstup.

Pôvodný vstup bol odkrytý v severnom múre lode. Ide o jednoduchý výrez do hrúbky múru (bez profilácie) s polkruhovým tvarom záklenku, ktorý je vytvorený neprávnym klenutím. Jeho vonkajšie ostenie nebolo odlišené od charakteru ostatného muriva, podobne ako to bolo aj pri okenných otvoroch.

Polkruhový pôvodný vstup mal šírku 85 cm, vysoký bol 205 cm. Dnes pri tejto časti objektu je úroveň okolitého terénu vyvýšená návažkou cca o 80 cm. Kamenný prah portálu sa zistil v hĺbke – 60 cm pod súčasnou niveletou terénu. Vnútorňa špaleta vstupu bola pravouhlá (šírka 126 cm, výška 246 cm), s rovným nadpražím, vytvoreným zo šikmo kladeného lomového kameňa. Vo výreze portálu (vo vnútornej hrane špalety) bol zistený zamurovaný drevený pravohlý rám s polkruhovou archivoltou, začapovaný so vzperou. Je nesporné, že zvyšok dreveného rámu (hoci je mladší ako sám severný vstup) zachováva základnú formu riešenia pôvodnej drevenej brány s archivoltou polkruhového nad-

Obr. 4. Pôdorys kostola.

pražia, ku ktorej patrili pravouhlé dverové krídla. K fragmentu drevenej zárubne sa viaže drevený prah s úrovňou + 30 cm nad nivoletou súčasnej podlahy v lodi kostola. Možno z toho vyvodit' aj predpoklad pôvodnej úrovne podlahy v lodi.

Z hľadiska poznania funkcie kostola a s ňou súvisiacou podobou interiéru, významným zistením boli odkryté kapsy po trámoch západnej tribúny, ktorej vznik evidentne súvisí so založením architektúry. V západnej časti severného a južného múru lode boli nájdené po dve kapsy zrušenej drevenej tribúny (kapsy sú vo výške 250 cm od súčasnej podlahy, vzdialenosť od seba cca 80 cm, veľkosť otvorov: šírka cca 20–25 cm, výška 40 cm, hĺbka otvorov cca 50 cm). V ich okolí neboli zistené v murive žiadne deštrukcie, trámy tribúny boli teda do kamenného muriva osadené už pri stavbe kostola. Tribúna mala jednoduchú konštrukciu s dreveným doskovým parapetom, prístupná bola z lode dreveným schodiskom. Používala sa v prvotnej forme až do bližšie časovo nelokalizovaného požiaru. Svedčí o tom zvyšok zhoreného trámu v kapsy južného múru. Ak pripustíme, že zachovaná koruna murív sa oproti pôvodnej iba máločo zmenila, tak nad emporou bol iba nevysoký priestor (približne 170 cm). V tejto nivelete sa viaže aj nasadenie kamenného múru štítu na západnej fasáde, kde je i dnes uložený väzný trám krovu, ktorý tvoril tiež základný trám záklopového stropu.

Zo sklonu i tvaru západného štítu kostola (hoci je čiastočne deštruovaný), sa dá odvodit' aj tvar jeho zastrešenia. Kým loď zaiste pokrývala sedlová strecha, rešpektujúca výšku západného murovaného štítu, chýbajú nám priame dôkazy formy a tvaru zastrešenia presbytéria. Predpokladáme rozlíšenie oboch častí stavby vo výškach i v hmote striech. Nepoznáme evidentne, či kostol nemal aj na východnom záverovom múre nasadený murovaný štít – koruna muriva je práve nad východným múrom silne poškodená. Otázka pôvodnej výšky nesporne sedlového zastrešenia chóru, pomer výšok sedlových striech chóru a lode zostáva pre absenciu nálezov a dôkazov nevyriešiteľná.

Obr. 5. Interiér s chórom.

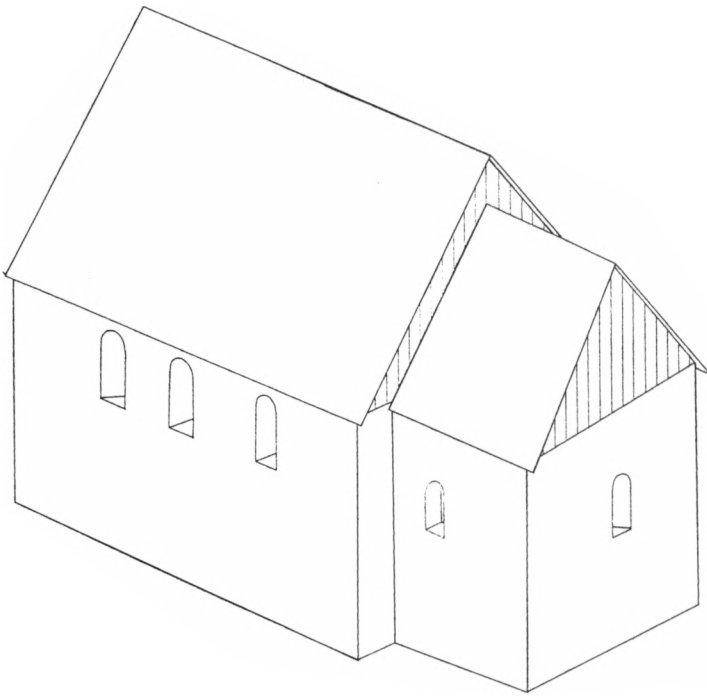
Všetky ostatné útvary, pridané k murivám exteriéru – ako sú oporné piliere – sú mladšie. Ich vznik súvisí s rozpadom a uvoľňovaním kamenného muriva. Oporné piliere však nepochádzajú z rovnakej doby, vznikali postupne podľa potreby: najskôr vznikli asi oporné piliere južného múru a chóru, neskôr náročné piliere západného priečelia. Každý z pilierov bol ďalej upravovaný (zvýšený a pod.).

*

Kostol sv. Márie Magdalény v Rakovnici – ako pôdorysná, dispozičná schéma spolu s výrazovým aparátom – evidentne súvisí s mnohými zachovanými pamiatkami tohto dobového typu, ktorých rozšírenie býva spájané najmä s formujúcou sa sústavou farností v novozaložených kolonizovaných dedinách.

Oproti iným oblastiam Slovenska (ako je Spiš, Turiec, Liptov), kde bola už relatívne presvedčivo preukázaná regionálna spolupatričnosť i istá uzavretosť skupín týchto kostolov, situácia v Gemeri je nezhodnotená. Nespracovanosť tohto typu v regióne zťažuje aj predbežné zaradenie kostola v Rakovnici.

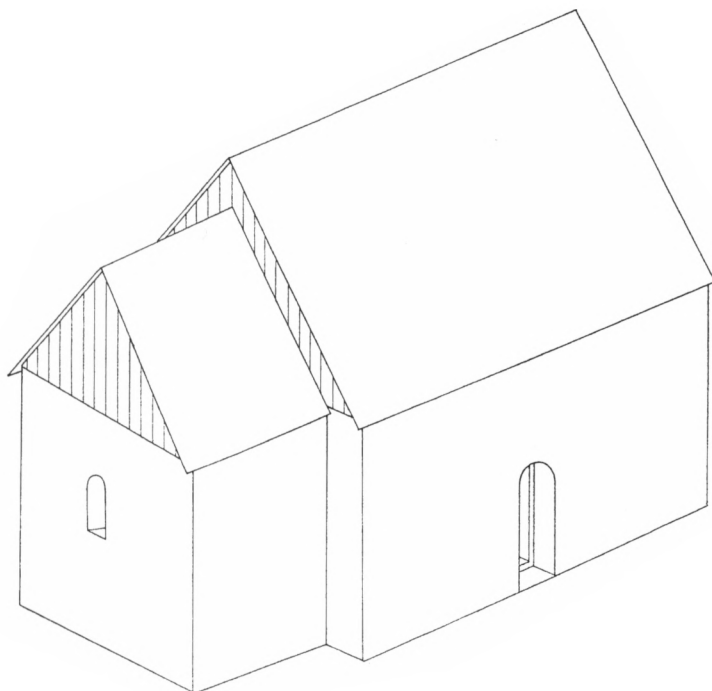
Až nedávno M. Tognier opakovane upozornil na viaceré problémy architektúry pomerne početnej skupiny tzv. kolonizačných dedinských kostolov v Gemeri. Celkovo ich charakterizoval ako stavby s jednoduchým riešením, zdôrazňujúcim funkčnú stránku

a tiež ako stavby s redukovaným architektonickým tvaroslovím čisto utilitárnej povahy. Na základe posúdenia foriem typologickej schémy, prevažná časť týchto kostolov (už s rebrovou klenbou v chóre) v staršej literatúre (najmä v súpise pamiatok) sa dotovala zväčša do druhej polovice 13. storočia, čo podľa Tognera je iba relatívne a neposkytuje oporu pre skutočné chronologické zaradenie. Togner predpokladal, že hlavný prúd tejto architektúry sa sformoval až v priebehu prvej polovice 14. storočia. Príčinou pomerne výrazného posunu v datovaní je Tognerom predpokladaná retardácia architektonického typu v Gemeri, vrátane tvaroslovia. Okrem retardácie sa tu mali uplatniť aj prvky výraznej rustikalizácie, prejavujúce sa vo väčšej alebo menšej miere zjednodušenia, či priamo v deformácii základného typu, zvädzajúceho ku včasnejšiemu datovaniu. Ako charakteristický príklad tohto druhu, spomenul potom M. Togner aj kostol v Rakovnici (Togner 1981, 47 an.; Togner 1989, 55 an.).

Niektoré z návrhov a hypotéz M. Tognera možno prijať, ale ich časť je potrebné ešte overiť a snáď aj korigovať. Najmä momenty retardácie a rustikalizácie architektúry nie sú v Gemeri celkom jasné: v rámci samotného regiónu totiž chýba merítko súčasnej vyššej kvality (okrem dedinských kostolov), ktorá by mala, či mohla podliehať procesu retardovania a rustikalizovania. V Gemeri nie sú známe, alebo snáď presnejšie – nezachovali sa priame, ani nepriame zdroje, z ktorých by architektúra dedinských jednodolí mohla čerpať.

Niektoré regionálne spracovania kolonizačných jednodolí s rovným záverom zo strednej Európy identifikovali ich východisko najmä v architektúre kláštorňých kostolov, zvlášť cisterciánskych, odkiaľ časť bádateľov odvodzuje aj stavebnú formu kvadratického chóru (Kozák, 1965, 251; Kozák 1966, 127, 130). K. Kozák rovnozáverové kostoly v Borsodskej župe (na území dnešného Maďarska), susediacej s Gemerom, vzťahuje k cisterciánskej stavbe Bélapátfalva. Podobnú úlohu v rozšírení a udomácnení rovného uzáveru mal mať benediktínsky kláštorňý kostol v Pannonhalme pre inú (západnú) časť súčasného Maďarska (Kozák 1966, 130), pričom známe dátumy zo stavebných dejín

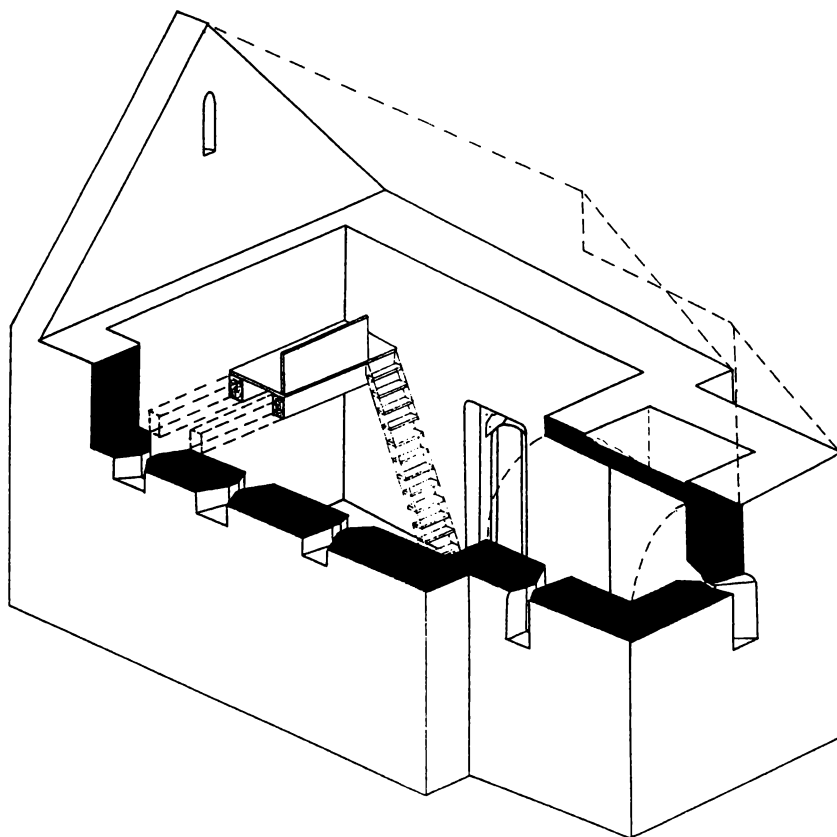

oboch kláštorov (po r. 1224 pre Pannonhalmu a po r. 1232 pre BÉlapátfalvu) považuje spomínaný bádateľ za spodnú hranicu uplatnenia tejto záverovej schémy v dedinskom prostredí v oboch územných celkoch. Bližšia tvaroslovná spojitosť tamojších jednodolí s predpokladanými kláštornými vzormi sa ale nejaví už tak jednoznačná a presvedčivá.

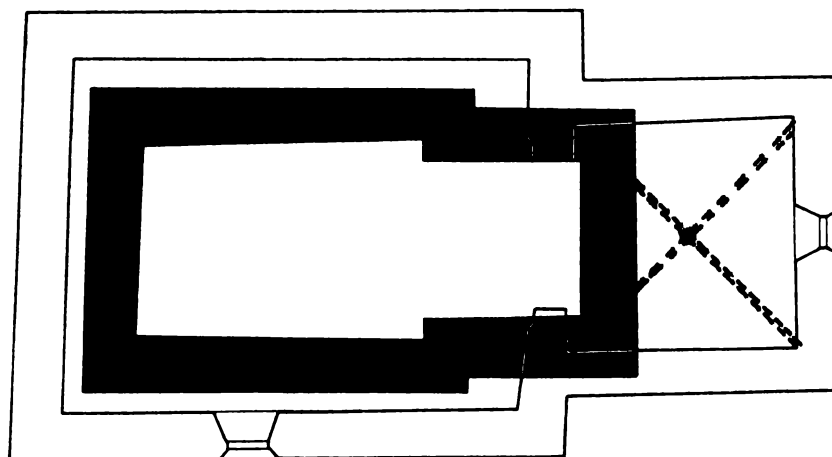
Naopak jasná dielenská väzba charakterizuje jednodolia s kvadratickými chórmí v spišských obciach s kláštorom cisterciánov v Spišskom Štiavniku, ale aj s prepoštským kostolom na Spišskej Kapitule, ktoré stavali už pred polovicou 13. storočia. Ich pôvod sa hľadá v širšom zdroji, v tzv. cisterciánsko-burgundskom slohu, v prúde, ktorý vtedy „zaplavil“ strednú Európu (Mencl 1968, 4; podobne Žáry 1986, 25), pričom sa opäť pripomína cisterciánske východisko tohto pôdorysného typu.

V Liptove a v Turci bola príbuzná situácia (Mencl 1969, 97 an.). Aj tu poznáme východiskové stavby pre dedinské kostoly regiónov (pre Turiec premoštráti v Kláštore pod Znievom, pre Liptov farský kostol v Liptovskom Mikuláši), ale podobne ako na Spiši počas pokročilého 13. storočia, architektúra týchto oblastí nie je odvoditeľná iba z jediného zdroja. Ukazuje sa, že v tvaroslovných prvkoch bola pomerne skromná, súčasne ale mnohotvárna, keďže bola obohacovaná štýlovo aktuálnymi momentmi, hoci v dispozíciách zostávala viazaná na jednoduché typy pôdorysov. Je evidentné, že v regionálnych okruhoch počas 13. storočia (i neskôr) prebiehali premeny tvaroslovia o čosi dynamickejšie ako zmeny pôdorysov dedinských kostolov.

Na rozdiel od okolitých regiónov v gemerskej architektúre 13. storočia, prípadne i neskoršej, nebola špecifikovaná situácia početných dedinských jednodol'ových kostolov: ako už bolo naznačené, doteraz nebol preukázaný jednoznačný vzťah dedinských stavieb k niektorej zo štýlovo vyhraných architektúr samotného regiónu, alebo blízkeho okolia ako možnému východisku prípadného lokálneho okruhu. Kostol benediktínskeho rodového kláštora v Rimavských Janovciach, bez priamych archívnych dokladov, datovateľný snáď' do obdobia okolo, alebo až po r. 1200, bol jednodolím s chórom a polkruhovou apsidou, ale s dvojvežovým priečelím (Mencl 1937, 103 an.). Jeho pôdorys je bez priameho

Obr. 8. Rekonštrukcia kostola so západnou tribúnou.

Obr. 9. Kraskovo, pôdorys kostola, 1. a 2. fáza, podľa Tognera, 1989.

vzťahu k jednododiam s rovným uzáverom, isté analógie (čiastočne i s neautentickými, neo-románsky upravenými článkami) by mohol poskytovať pre iné gemerské kostoly, najmä pre Gemerský Jablonec, Kameňany, Rákoš a snád' i ďalšie. Azda k cisterciánskemu kláštornému kostolu mohli patriť zvyšky kvádrových murív s oknami, odkryté na časti fasád lode dnešného farského kostola v Lipovníku (Tököly 1986, 56 an.). Existencia cisterciánskeho kláštora v lokalite nie je dostatočne objasnená (skôr sa o ňom pochybuje). Ani úseky zistených starších obvodových múrov nie sú presnejšie datovateľné, pochádzajú ale z románskej vrstvy vývinu kostola. Predbežne nie je známy ani pôvodný záver kostola a tak nie je možné hľadať ani vzťahy medzi ním a dedinskými kostolmi.

Nejasná je tiež najstaršia architektúra farských kostolov v lokalitách, ktoré počas 13. storočia nadobúdali väčší význam v rámci banského osídľovania a kde sa súčasne vytvárali základy pre neskoršie mestské jadrá, ako Rožňava, Jelšava, Štítnik, či Plešivec. Aj tieto kostoly by mohli poskytnúť materiál pre potenciálnu komparáciu v rámci samotného regiónu, ibaže tamojšie prvotné stavby pre neskoršie zmeny a úpravy nepoznáme. Ukazuje sa teda, že sledovanie vnútorných zdrojov pre dedinské kostoly Gemera je viac než problematické, ale ani možnosti hľadania kontaktov s dôležitými stavbami v priľahlých oblastiach nie sú uspokojivejšie. Príkladom môže byť konvent premonštrátov v Jasove, založený na konci 12. storočia, obnovený snád' okolo polovice 13. storočia, o ktorého staršej stredovekej podobe (okrem gotickej zo 14. storočia, zachytenej vedutami) nemáme žiadnu predstavu. Jasovský konvent pritom vlastnil v 13. storočí majetky (obce) aj v Gemeri (Güntherová 1958, 9 an.).

Okrem väzieb s aktuálnou dobovou architektúrou v hľadaní pôvodu dispozičného typu je potrebné pripomenúť aj jeho všeobecnejšie stredoeurópske rozšírenie ako jednej formy z úzkej základnej škály románskych a ranogotických „malých“ sakrálnych stavieb, ktorá však napriek univerzálnemu výskytu nezostávala geograficky a výtvarne „neutrálna“ (Bachmann 1941, 164; tiež Bachmann 1977, 120 an.). Súčasne ako ďalšia rovina problému vystupuje tiež otázka kontinuity tohto typu s predrománskou dobou. Proces kontinuálneho pretrvávania (či nadviazania) na skoršie vrstvy je na území Slovenska predbežne doložený najmä jednododím v Kostol'anoch pod Tríbečom, ak akceptujeme nie celkom prijaté datovanie do druhej polovice 11. storočia, ktoré môže byť ešte korigované (Habovštiak 1985, 161, 285–286) a snád' aj podrobnejšie nepublikovanou kaplnkou z Kopčian. Bližší rozbor naznačených momentov, ktoré s architektonickou formou kvadratického chóru priamo i nepriamo súvisia, sa však vymyká zámeru a rozsahu tejto štúdie.

Samotné jednododia s rovným uzáverom v Gemeri napriek zhodnej dispozícii netvorila celkom jednotnú skupinu. Prevažná väčšina z nich využíva základný kamenársky repertoár, určený predovšetkým krížovou rebrovou klenbou v presbytériu a súborom kamenárskych rámovaní otvorov a vstupov. Boli to teda stavby, ktoré ráтали už s podielom kamenárskej, nielen murárskej práce. Napriek dominujúcej jednoduchosti foriem, kamenárske prvky akceptovali istý súbor štýlových znakov. Naviac, v niektorých výtvarne nosnejších detailoch (konzolách, východných oknách, portáloch, pastofóriách) sa zvykne o čosi otvorenejšie prejavit' recepčia štýlu v dedinskom prostredí: práve tieto prvky môžu slúžiť k overeniu „pokročilosti“ celku stavby, v rámci ktorej súčasne predstavujú akýsi „kontrolný bod“ pre chronologické zaradenie. Aj pri oprávnenej skepse voči prostriedkom a možnostiam formálnej analýzy do publikovania detailnejšieho rozboru kamenárskych súčastí gemerských jednododí sa zrejme bude počítovať výrazné napätie medzi doterajšími predstavami o všeobecnom štýlovom vývine a regionálnymi prejavmi. Práve toto napätie, snád' i konflikt, vedie často k úvahám o retardovaní, provincializácii, čo v prípade Gemera predpokladal napríklad M. Togner, ale čo nemusí byť vždy oprávnené. Preto aj otázku zhodnotenia kamenárskych detailov a chronológiu týchto kostolov považujeme dovtedy skôr za otvorenú.

Druhá menšia skupina gemerských jednododí s rovným uzáverom je bez rebrovej klenby v presbytériu (využíva jednoduchú valenú klenbu), a aj kamenárske články sa v nich

vyskytujú iba minimálne, prípadne úplne absentujú. V prvom rade túto formu reprezentuje práve kostol v Rakovnici, ktorý je ešte bez ozvien gotizujúcich kamenárskych detailov. Ďalej sem patrí torzo kostola z Lúčky, pôvodne s valenou klenbou v chóre, mierne lomeným triumfálnym oblúkom, ale bez zachovaných kamenných prvkov (okrem malého zvyšku západného portálu), ktorý sa datuje do 13. storočia (Tököly 1982, 53 an.), alebo (na základe zaklenuť chóru) aj do druhej polovice 14. storočia (Togner 1989, 177).

Čiastočne prestavaný je zas kostol v Kyjaticiach, kde starší základ doplnili neskorogotickým portálom a východným oknom s rozetou. Počas neskoršej úpravy vytvorili aj repliku pôvodne valenej klenby v presbytériu. Aj datovanie staršieho jadra stavby v Kyjaticiach nie je jednotné: podľa Súpisu pamiatok vzniklo v poslednej tretine 13. storočia (Súpis II, 1968, 164), ale podľa Tognera až okolo polovice 14. storočia (Togner 1986, 380; Togner 1989, 175). Archeologický výskum, ktorý sa tu uskutočnil, neprinesol priamy dôkazový materiál pre včasnejšie zaradenie: všetky nálezy boli mladšie ako druhá polovica 15. storočia, kedy kostol upravili (Furmánek 1984, 32–33; Togner 1986, 380).

Ak by sme ponechali predbežne bokom viaceré radikálnejšie prestavané kostoly, (ako napríklad Ochtinú, kde v 14. storočí nahradili kvadratický chór polygonálnym uzáverom, ktorý ale mal už pôvodne západnú tribúnu ako Rakovnica), spomedzi nich predsa zvláštnu zmienku si zaslúži kostol v Kraskove. Podnes stojace jednolodie v Kraskove (s rebovou klenbou v kvadráte chóru) je čiastkovou (pôdorysnou) replikou staršej, menšej stavby rovnakej pôdorysnej schémy, ktorú zistili pri archeologickom výskume (Kovács 1984, 34a; Togner 1986, 379 an.). Mladší kostol sa datuje do obdobia okolo polovice 14. storočia (pokrývajú ho nástenné maľby z rozpätia šesťdesiatych až osemdesiatych rokov 14. storočia), starší hypoteticky, bez sprievodného materiálu, sa považuje za stavbu zo sedemdesiatych rokov 13. storočia (Togner 1986, 380). Príčiny zániku pôvodného, resp. dôvod výstavby nového kostola zhodného typu neboli špecifikované, pozoruhodné je však využitie zhodnej schémy v odlišných štýlových súvislostiach, ktoré môžeme predpokladať pri odstupe takmer celého storočia (možno i väčšom), čo delí obe stavby. Tento vzťah by asi bolo sporné označiť za príklad rustikalizovania (v „novšom“ kostole pretrval síce typ pôdorysu, ale stavebné články boli aktualizované, i keď sú poznačené zvláštnou provinčnosťou: záverové okno kostola so stredným prútom má v záklenku kružbové pole, delené na sférické obrazce, známe z príkladov štýlovo čistých kružieb, ibaže v Kraskove sa uplatnili v zmenených proporciách. Vzťah staršieho a mladšieho pôdorysu je skôr dokladom tradicionalizovania určitej osvedčenej formy a poukazuje na procesy prítomné v dedinskej architektúre počas celého stredoveku.

Ani v prípade kostola v Rakovnici nie je jeho interpretácia celkom bezproblémová. Hoci tento kostol je nezvyčajne jednoduchý, vo svojej „murárskej“ forme bez kamenárskych prvkov je zároveň nezvyčajne „čistý“ – akceptovali sa tu v zásade všetky identifikačné znaky typu (napríklad klenba v chóre, rozmiestnenie okien do „závažných“ pozícií na fasádach, ai.) – a súčasne je „najrománskejší“ spomedzi zachovaných gemerských príkladov stavieb s kvadratickým presbytériom. Kostol vo svojej primárnej, až ľudovej podobe môže byť zároveň dokladom prežívania, či tradicionalizovania formy. V stavbe samotnej chýba akýsi „kontrolný bod“, prvok z novšieho (mladšieho) štýlového stupňa, ktorý by umožnil posúdenie dozívajúcich a aktuálnejších prvkov. Jeho navrhované datovanie do širšieho obdobia druhej polovice 13. storočia zohľadňuje mnohotvárnosť architektúry tohto času, je ale čisto hypotetické: vychádza skôr z umeleckohistorických úvah, než z autentických historických údajov, ktoré ako v iných prípadoch, často chýbajú.

Najstaršia zmienka o obci je z r. 1327, o kostole však až z r. 1416. Podľa monografistu historického Gemera Bálinta Ilu osada Rakunchas (záznam z r. 1327) alebo Scenegetew (záznam z r. 1329) vznikla ešte v druhej polovici 13. storočia ako uhliarska dedina (čo dokladá tiež analýzou prvotných zápisov názvu obce), v istej závislosti na susednej banickej dedine Rudná (Ila 1946, 287, 291). Názov dediny (Scenegetew) označuje miesto pre pálenie uhlia.

Pôvodné miesto osady dokladá jej kostol, ktorý je situovaný severne od dnešnej údolnej dediny. Prvotná osada vznikla uprostred lesa na miernej náhornej planine. V druhej polovici 14. storočia sa ťažisko osady prenieslo do doliny, kde (podľa Ilu) okolo r. 1362 vznikla nová obec – Rakonkeneth Wyfalu. Zachovaný kostol sa nesporne spája ešte so staršou dedinou. Zánik osídlenia okolo pôvodného kostola nie je známy, upresniť by ho azda mohol (podobne ako aj vznik kostola) chýbajúci archeologický výskum.

*

Z ďalších osudov kostola v Rakovnici možno zaznamenať rok 1658, kedy sa spomína zničený kostol (čo snáď je potvrdené zhoreným trámom zo zaniknutej západnej drevenej empory). K obnove kostola v druhej polovici 17. storočia sa môže viazať niekoľko stôp po maľovanej výzdobe exteriéru, ako je náročné kvádrowanie na východnej stene s červeným diamantovaním, evokujúce renesančné princípy i nálezy okenných paspárt s rím-sou a polkruhovým štítkom na východnej stene i okolo okna v západnom štíte, doplnené ornamentálnymi vlysmi. Z tejto doby sú aj ďalšie fragmenty ornamentálnej výzdoby západného štítu s kvetinovou ornamentikou, volútami, i stopy figurálneho výjavu (Ukrižovanie), blízke ľudovému ornamentu a štylizácii. Podľa pápežského povolenia z r. 1796 sa kostol stal pútnickým miestom.

LITERATÚRA

- BACHMANN, E. 1941: Kunstladschaften im romanischen Kleinkirchenbau Deutschlads. Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft, Band 8, Heft 3/4, 159–172.
- BACHMANN, E. 1977: Vorromanische und romanische Architektur in Böhmen. In: Romanik in Böhmen (Hrsg. von E. Bachmann), München.
- GÜNTHEROVÁ, A. 1958: Jasov. Bratislava.
- FURMÁNEK, V. 1984: Archeologický výskum v Kyjaticiach. In: Obzor Gemera XV, č. 1, 32–33.
- HABOVŠTIK, A. 1985: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava.
- ILA, B. 1946: Gömör megye, III, Budapest.
- KOVÁCS, Š. B. 1984: Archeologický výskum v stredovekom kostole v Kraskove. In: Obzor Gemera XV, č. 1, 34–36.
- KOZÁK, K. 1965: Borsod megye egyenes szentélyzáródású középkori templomai. A Hermann Ottó múzeum évkönyve 1964–1965, Miskolc, 223–255.
- KOZÁK, K. 1966: A román kori egyenes szentélyzáródás hazai kialakulásáról. In: Magyar műemlékvédelem 1961–1962, Budapest 111–133.
- MENCL, V. 1937: Stredoveká architektúra na Slovensku. I. Stavebné umenie na Slovensku od najstarších čias až do konca doby románskej. Praha–Prešov.
- MENCL, V. 1956: Románska architektúra na Slovensku vo svetle nových vykopávok. Pamiatky a múzeá V, 74–81.
- MENCL, V. 1968: Gotická stavebná kultúra Spiša. Vlastivedný časopis XVII, č. 1, 3–14.
- MENCL, V. 1969: Gotická architektúra horného a stredného Považia. Vlastivedný časopis XVIII, č. 3, 97–112.
- ORIŠKO, Š. 1979: Rakovnica, kostol sv. Márie Magdalény. Nálezová správa výskumu. Projektový ústav kultúry, Bratislava, rukopis v archíve Pamiatkového ústavu v Rožňave.
- PUŠKÁROVÁ, B. 1967: Románska architektúra na Slovensku a jej pamiatková ochrana. Ne publikovaná kandidátska práca, rukopis.
- SÚPIS, 1967–1969: Súpis pamiatok na Slovensku. I–III, Bratislava.
- TOGNER, M. 1981: Poznámky k problematice stredoveké architektury na Gemeru. In: Prednášky zo seminára 10 rokov OSPSOP, Rožňava, 48–60.
- TOGNER, M. 1986: K průzkumu středověkých objektů v Kraskove a Kyjaticiach. (Využití archeologického průzkumu pro další práci historika umění.) Archaologia historica 11, 377–383.
- TOGNER, M. 1989: Stredoveká nástenná maľba v Gemi. Bratislava.
- TÖKÖLY, G. 1982: Pamiatková obnova stredovekého opevneného kostola v Lúčke. In: Zborník OSPSOP 2, Rožňava, 53–71.
- TÖKÖLY, G. 1986: Románska architektúra v Lipovníku. Pamiatky a príroda XV, č. 2, 59–60.
- ŽÁRY, J. 1986: Dvojloďové kostoly na Spiši. Bratislava.

Zusammenfassung

Die Ergebnisse der Untersuchung der Dorfkirche in Rakovnica

Bemerkungen über mittelalterliche Dorfkirchen mit Chorquadrat in der Region Gemer

Mit der Besiedlung des Gebietes Gemer entstanden im 13. Jahrhundert auch die ersten Dorfkirchen. Unter diesen dominieren in markanter Weise einschiffige Bauten mit Flachdecke und einem rechteckigen Altarraum, der ein Kreuzrippengewölbe oder ein Tonnengewölbe hat. Die bisher unbekannte Dorfkirche in Rakovnica gehört zu den einfachsten und zugleich reinsten dieses Typus. Die Kirche ist ein Beispiel für die Traditionalisierung der Bauformen. Die Entwicklung der Region war im Mittelalter durch das Bergbau und das Hüttenwesen bedingt. Die Einwohner des Dorfes Rakovnica waren mit die Kohlenbrennung beschäftigt (die ursprüngliche Name des Dorfes ist Senegeteu d.h. Kohlebrenner).

Abbildungen:

1. Rakovnica, Dorfkirche, Ansicht von Südwesten.
2. Ansicht von Nordwesten.
3. Ursprüngliches Nordporta. I.
4. Grundriss der Kirche.
5. Schiff mit den Altarraum.
6. Anblick von Südosten, eine Rekonstruktion.
7. Anblick von Nordosten, eine Rekonstruktion
8. Rekonstruktion der Kirche mit der Westempore.
9. Kraskovo, Grundriss der Kirche, die 1. und die 2. Phase, nach Tognier, 1989.